

Aynurə Manafova
ADPU-nun dissertantı

AMERİKAN TOPONİMLƏRİNİN LEKSİK-SEMANTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: *toponim, leksik, tipoloji, funksional, sinxron, morfoloji.*

Key words: *toponym, lexical, typological, functional, synchronous, morphological.*

Ключевые слова: *топоним, лексический, типологический, функциональный, синхронный, морфологический.*

Toponimlər bu və ya digər xalqın, tayfanın adından və həmin xalqın dillərindəki sözlərdən, coğrafi obyektlərin ünvanlarından ibarət olduğu üçün tarix, dilçilik və coğrafiya elmləri ilə sıx bağlıdır. Toponimika coğrafi adları, onların məna variantlarını, quruluşunu, mənşəyini və yayılma dairəsini öyrəndiyinə görə onu onomastikanın tərkib hissəsi hesab edirlər. Toponimikanın ətraflı tədqiq edilməsinin əhəmiyyəti ilk növbədə bu ərazidə yaşayan xalqın, etnik qrupların və hətta, tayfaların ölkənin inkişaf tarixində oynadığı rolunun müəyyən edilməsində və yer adlarında əks olunan mədəni irsin öyrənilməsindədir. Toponimlər coğrafiya, tarix və etnoqrafiya kimi elm sahələri ilə əlaqədə inkişaf edir. Müxtəlif tayfa və xalq adlarını əks etdirən coğrafi adlar – etnotoponimlər, etnonimlər xalqın tarixini öyrənmək üçün daha qiymətli hesab edilir.

Ayrılıqda götürülmüş bir toponim, ilk növbədə aid olduğu konkret dilə məxsus söz və sözdüzəltmə vasitələrindən ibarət olub, müəyyən edilmiş coğrafi obyektə digər bir obyekt anlayışından fərqləndirməyə xidmət edir və dil işarəsi kimi çıxış edir. Toponimika ilə məşğul olan dilçi alimlər onları mənsub olduğu dil qruplarında cəmləşdirir, onların əmələ gəlmə yollarını, formalarını, sistem şəklində olmalarını, funksional və struktur tiplərini, fonetik, leksik, semantik və qrammatik xüsusiyyətlərini öyrənir ki, bu da toponimlərin morfoloji analizini daha vacib şəkllə salır. Toponimlər və coğrafi adlarla əlaqədar yaranan terminlər dilçilik ədəbiyyatında çox müxtəlif, bəzən də qeyri-müəyyən mənalarda işlədilir. Unutmaq olmaz ki, toponimlər də başqa dil vahidləri kimi, dilin leksik sistemində xüsusi rol oynayır. Toponimlər də leksik vahidlərə xas olan paradiqmatik və sintaqmatik xüsusiyyətlərə malikdir [4]. Onların müxtəlif tərkiblərə malik olması və onların spesifik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi təkcə dilçilik elminin yox, eyni vaxtda da

sosiologiyanın, psixolinqvistikanın və etnolinqvistikanın tədqiqat obyektidir. Toponimlərin öyrənilməsi dilin lüğət tərkibini təşkil edən sözlərdən bir qrupu kimi onların semantikasi, strukturu və funksiyaları həmin regionun və orada yaşayan xalqların tarixi ilə əlaqədar öyrənilir. İngilis dilli ölkələrin çoxunda, İngiltərə, ABŞ, Avstraliya və Kanadada toponimlərin tədqiqinə dair xeyli işlər görülmüşdür.

Toponimik adların yaranmasında və öyrənilməsində diaxronik metodu əsas götürən dilçilər onların etimoloji təsnifatını əsas götürür və bu yolu məqbul hesab edirlər. A.X.Smit, K.Kamrona, D.Dodson, E.Ekvala, P.Pinin, Sket, Moorman, Yudal, Mover, İ.Ekval, R.Conston və tədqiqatlarında amerikan omonim, oronim və hidronimlərin xüsusiyyətlərini müxtəlif aspektlərdən nəzərdən keçirmiş, xarici elementlərin bütövlükdə toponimlərdəki təsirini aşkara çıxarmış və elmi tövsiyələrini vermişlər. Məsələn, özünün «*place-names*» monoqrafiyasında Ekval qeyd edir ki, toponimlər adı dil vahidi kimi deyil, sahə termini kimi morfoloji cəhətdən tam tədqiq edilməli, daxili və xarici elementlər müəyyənləşdirilməlidir [13]. Amerikan toponimlərindən və onlarda omonimlik məsələlərindən bəhs edən *Stewart R. «American place names»* əsərində qeyd edir ki, amerikan toponimlərinin inkişafında omonimlərin əhəmiyyəti çox böyükdür. Məsələn, *Burlington (am) - Burlington (ang)*

Görkəmli dilçilərin mülahizələrini saf-çürük etdikdən sonra belə nəticə çıxarmaq olar ki, toponimlər və onların omonimlərini, bütün dillərdə olduğu kimi, xüsusiyyətləri həm sinxronik, həm də diaxronik planda təhlil edilməlidir. Amerikan toponimlərində omonimlik məsələsi əhəmiyyətli dil faktoru hesab edilir. İngilis toponimlərinin çox hallarda amerikan omonimləri ilə yanaşı işlənməsi maraqlı doğuran dil hadisəsidir. Bu prosesi dilçilər son üç yüz ildən bəri Amerikaya gələn emiqrantların gəlməsi ilə əlaqələndirirlər. Yeni ərazilərdə məskunlaşan insanlar özlərinin doğma yer və əyalət adlarını yeni yerlərə qoyur və işlətməyə başlayırlar. Toponimlərdə omonimlik patoloji hal hesab edilir. Amma, qeyd etmək lazımdır ki, omonimlərin çoxu özlərinin ilkin mənasında işlənir. ABŞ-da eyni toponim əksər halda yeni məna kəsb edir və bu mənada da işlənir. Məsələn, *Cambridge – ABŞ-da Buckoncun ştatında şəhər anlayışı vermir, İngiltərədə isə Cambridge – Qrik çay üzərində şəhər adıdır*. Nəticə etibarlı ilə aydın olur ki, toponimlərdə omonimlik məsələsi fonetik, leksik, morfoloji və etimoloji cəhətdən təhlil edilməli və bütün proseslər aydınlaşdırılmalıdır.

Deməli, toponimlərin və onlarla bağlı olan omonimlərin etnoloji quruluşunu öyrənərkən unutmamaq lazım deyil ki, bu adlar təkcə Amerikada yaşayan xalqların deyil, eyni vaxtda da bütün ingilisdilli xalqların dilində mövcuddur. Baxmayaraq ki, başqa ölkələrdə bəzən eyni leksik vahiddən əmələ

gəlmiş toponimlər müəyyən regional və morfoloji dəyişikliklərlə üzləşib. Toponimlər dilin bütün dövrlərinin fonetik, leksik, leksik-semantik, semantik və qrammatik elementlərinin, xalqın həyat tərzinin, məşğuliyyət formalarını araşdırılmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Alimlər yekdil fikirdədirlər ki, arxeoloji tapıntılar qədim mədəniyyətin bu və ya digər formasını əks etdirirsə də ancaq sivilisasiyanın zaman və məkanı haqqında təsəvvür oyadır. Bu tapıntıları yaradanların hansı xalqa – kütləyə aid olduğunu təyin edə bilmir. Bunun əksinə olaraq verilmiş adlar və toponimlər tarixən yaşayır və mövcud olduqları ərazidə yaşayan xalq və onların dili haqqında məlumat verir. Toponimlər xalqın tarixi funksiyasında çıxış edir, belə ki, bəzən dil ölür, ünsiyyətdən çıxır, amma toponimlərdə yaşayır. Toponimlərin morfoloji təhlili həm dilin, həm də onunla yanaşı mövcud olan dialektlərin müxtəlif xüsusiyyətlərini aşkara çıxarmağa, toponimləri təşkil edən vahidləri müəyyənləşdirməyə, onların formalaşmasında iştirak etmiş qeyri ana dili elementlərinin təyin edilməsi ilə ölkənin tarixi və coğrafi xarakteristikasını dəqiqləşdirməyə imkan yaradır ki, bu da tədqiqatın əsas istiqamətini təyin edir.

Coğrafi adlar kimi toponimlər də tarixə dair əhəmiyyətli məlumatları özündə əks etdirir. Çünki onlar özləri tarixi faktları və prosesləri əks etdirir. Digər tərəfdən, toponimlərin köməyi ilə ayrılıqda götürülmüş bir ərazinin tarixi və iqtisadi coğrafiyasına dair maraqlı faktları araşdırmaq olur. Məsələn, *rock - white-rock / ağ - qaya (azərb.) / белая скала (rus)*.

Ərazilərə verilən ilkin coğrafi adlar dil vahidi kimi toponimik terminlərdə yaşayır və ərazi, xalq və təbiət haqqında ensiklopedik məlumat verir. Dilçilik elminin inkişafına xam material verən sahələrdən ən əhəmiyyətliyələndən biri də ingilis toponimlərinin öyrənilməsidir. Dilin başqa sahələrinə nisbətən dil tarixi toponim və coğrafi adlarda daha çox əks olunur ki, bu da ingilis dilinə olan fransız və skandinav təsirlərini araşdırmağa yardımçı olur. Toponimlər dialektologiyanın öyrənilməsində də əhəmiyyət kəsb edir. Nəticə etibarilə Uels ərazisində yaranan coğrafi adların və toponimlərin tərkibində mövcud olan Kelt dil elementlərini öyrənmək mümkün olur. Göstərilən coğrafi məkanda yaşayan əhali ingilis dilini qəbul etsə də, dildə öz dialektini saxlamış və dildə yeni çalarların yaranmasına imkan yaratmışdır. Tədqiqatın əhəmiyyətini şərtləndirən xüsusiyyətlərdən biri də toponimik adlarda üslubi vasitələrdən istifadədir. Toponimik adların tərkibində çox tez-tez metaforaya, alliterasiya, cinas və təkrarlara rast gəlmək olur.

Amerikan toponimlərini və onlarla bağlı olan omonimləri yuxarıda qeyd olunmuş prinsiplər əsasında tədqiq etdikdə maraqlı bir vəziyyətlə rastlaşmaq olur. Belə ki, amerikan omonimlərinin əksər hissəsinin alınma və kal-

ka üsulu ilə qəbul olunduğu və onların leksik, fonetik və qrammatik quruluşlarının ingilis dilində olanlarla eyniyyət təşkil etməsi bir daha aydınlaşır.

Amerikan omonimlərində mövcud olan ümumi mənzərə toponimlərin omonimliyinə də aid edilir. Məsələn, Şimal ştatlarda işlənən *Gloucester* (*yer adı*) ingilis omonimi ilə eyniyyət təşkil edir. Amma, *Warwick* və *Hartford* toponim adları omonim kimi işlənir və fonetik və morfoloji dəyişikliklərə məruz qalıb. Məsələn, *Hartford* – ingilis, amerikan omonimi kimi işlənir. Digər bir misalda morfoloji dəyişmə özünü bürüzə verir ki, bu da *worcester* (amerikan forması) və *wooster* – ingilis toponimi kimi işlənmişdir. Amerikan toponimlərində omonimlikdən bəhs edərkən xüsusi diqqət ispan, fransız və holland dillərinin təsirinə verilməlidir. Məsələn, *on*, *ville* (ispan); *ton*, *burg*, *mont* və s. (fransız); *kili*, *hook* və *and* kimi *holland* şəkilçiləri amerikan toponimlərində omonimlərin yaranmasında fəal iştirak etmişdir.

Müxtəlif coğrafi mühitdə yaşayan xalqların mədəniyyətini, milli təfəkkürünü, psixologiyasını, dünyagörüşünü, onların tarixi əlaqələrini, etnoqrafiyasını, tarixi və iqtisadi coğrafiyasını, diyarşünaslığının araşdırılıb üzə çıxarılmasında əvəzolunmaz mənbə hesab edilən toponimlərin öyrənilmə zərurəti yaranır.

Deməli, bu yollar bir-birindən bu və ya digər dərəcədə fərqlənir. Ümumi formada olsa da qeyd etmək lazımdır ki, söz yaradıcılığı əsasən morfoloji, sintaktik, konversiya - yəni sözlərin bir nitq hissəsindən digərinə keçməsi üsuludur, semantiksözə yeni məna verməklə əmələ gələn üsuldur və ixtisar etmə üsuludur ki, bu da nitqdə ən çox tək və cüt hecalı sözlərin işlədilməsinə artan meyldən irəli gəlir. Məqsədimiz də Amerikan toponimlərinin yaranması və onların omonimlik məsələlərini dil çərçivəsində araşdırmaq və mülahizələrimizi irəli sürməkdən ibarətdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, dilin başqa sahələrindən fərqli olaraq, toponimik araşdırmalarda diaxroniya ilə sinxroniyanın əlaqəsi mütləq nəzərə alınır. Bunların arasındakı əlaqə bəzən araşdırma zamanı müəyyən çətinliklər törədir. Bəzi toponimlərin müasir mənası onların ilkin mənalardan nəinki fərqlənir, hətta bəzən onu inkar da edir. Toponimlərin öyrənilməsində diaxronik yanaşma üsulu isə həmişə onların tədqiqində aparıcı üsul hesab edilmişdir [8]. Bu metoddan istifadə tək müasir dili deyil, qədim, orta və yeni dil dövrlərini tədqiq etməyə və tarixi inkişaf dövründə baş verən bütün dəyişiklikləri, xüsusilə də morfoloji dəyişmələrin dinamikasını araşdırmağa əsas verir. Bu baxımdan araşdırma zamanı hər iki yanaşma metodunun istifadəsinə böyük zərurət yaranır.

ABŞ toponimləri dörd yüz il tarixə malik olan ümumi ingilisdilli xalqların yaratdığı dil sisteminin tərkib hissəsidir. İlk ingilis adlarının peyda ol-

ması hələ 1607- ci illərə təsadüf edir ki, bu da daimi koloniyalaşma dövrünə aiddir. Çünki ilkin koloniyalar qısa müddətli olduqları üçün heç bir coğrafi və ya toponimik ad yaratmayıblar. ABŞ toponimlərində əsasən iki dövrü müəyyən etmək olar: onlardan birincisi, ilkin, yəni XVII əsrin əvvəllərindən XVIII əsrin 70-ci illərinə qədər olan dövrdür ki, o da koloniya dövrünə təsadüf edir. Bu dövrdə Amerikada hələ müstəqil dövlət yox idi. Həmin dövrdə ancaq İngilis, İspan, Fransız və Holland koloniyaları mövcud idi, ikincisi isə, Gec dövr adlanır ki, bu da Amerikanın istiqlaliyyət müharibəsindən sonra on üç koloniyayı birləşdirərək vahid bir dövlət yaratdığı tarixi gerçəklikdir. Yeni yaradılan dövlətin ərazisində yaranan toponimlərə məhz amerikan toponimiyasının tərkib hissəsi kimi baxmaq lazımdır. Yeni tarixi mərhələdə yaranan və inkişaf edən, yəni dil, tarix və coğrafiya baxımından toponimlər ingilis dil sistemindən fərqlənərək ingilis dilinin amerikan variantının xüsusiyyətlərini özündə əks etdirməyə başlayır. Avropa ad və toponimlərindən fərqlənməsidir. Digər tərəfdən də, yerli aborijenlərin ad və toponimləri kifayət qədər tədqiq edilməməsidir. Daimi gedən mübarizələr nəticəsində qədim hindu mədəniyyət abidələrinin itirilməsi hindu toponimlərinin dəyişdirilməsi ilə nəticələnirdi. Ona görə də müxtəlif ərazilərdə hindu toponimlərinin taleyi də müxtəlifdir. Aborijen adlarının ən az saxlandığı region Altantikanın sahilləridir. Həmin ərazidə mövcud olan hindu adlarında coğrafi-tarixi anlayış yox idi və onlar termin kimi qəbul olunmurdu. Məsələn, *rising wolf, drunken Indian, broken bow, broken arrow, wounded knee, hidden timber*. Bu adlar öz qeyri-adi formaları ilə diqqəti çəkir. Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, XIX əsrin ortalarından başlayaraq Amerika tarixinə artan marağın nəticəsidir ki, yerli aborijen (hindu) toponimlərinin bərpa edilməsi və onların tədqiq olunması istiqamətində ilk addımlar atılmağa başlayır. İlk dəfə məşhur Avropa tədqiqatçısı Uilyam Pen yerli coğrafi adlara və onların özünə-məxsus gözəlliyinə diqqət yetirir. Pen aborijenlərin (hindu tayfalarının) dilini öyrənir və yerli tayfalarla ünsiyyət qura bilir. O, hindu dilinin gözəlliyindən bəhs edərək məqalələrinin birində yazır: «*I know not a language spoken in Europe, that hath words of more sweetness, or greatness in accent and emphasis, than theirs*». (Mən Avropada danışılan ele bir dil tanımıram ki, onların dilindən daha gözəl və şirin səslənsin).

Aborijen (hindu) toponimlərinin poetikliyindən Vaşinqton İrvinq yazır və qeyd edir ki, yeni toponim və onların omonimlərinin yaranmasına böyük ehtiyac var. Belə ki, Nyu-York şəhərinə köhnə adını, Manhattan ştatına isə Ontario adının qaytarılmasını məsləhət bilir. Hindu toponimlərinin bərpa edilməsi yolunda Ponçfello və Uitman kimi görkəmli şəxsiyyətlər də çalışmış və qeyd etmişlər ki, bu yolla ABŞ danışılan ingilis dilinin çalarlıqlarını

saxlamaq olar. Uitman hindu toponimlərinin bərpasından söhbət açır və onları «*Something specific and perfect*» kimi adlandırır [14]. Məqalələrinin birində «*An American Primer*» yazır: «*California is sown thick with the names of all the little and big saints. Chase them away and Substitute aboriginal names*». (*Kaliforniya bütün böyük və kiçik müqəddəslərin adlarıyla sıx bağlıdır. Onları aborigen adları ilə əvəz etmək lazımdır*). Amerikan toponimlərində və onların omonimlərində mövcud olan hindu elementləri, qeyri-adi səslənmələri, poetikliyi və romantik olmaları ilə diqqəti cəlb edir. Bir sıra görkəmli amerikan dilçiləri bu məsələ ilə bağlı tədqiqatlar aparmış və aborigen toponimlərini amerikan omonimlərinin bir hissəsi hesab etmişlər. Görkəmli dilçi F.L.Utley yazır: «*Among these names there is much fancy and humor, much romance and legend*». (*Bu adların arasında daha çox təsvir və yumor, romantika və əfsanə var*).

Əksər hallarda amerikan hindlilərinin toponimlərində fonetik dəyişmələr nəzərə çarpır ki, bu da əksər hindlilərin oxuyub-yaza bilməməsi ilə əlaqədar idi. Onlar adları, əsasən, şifahi yolla başqalarına çatdırırdılar. Məsələn, *Alleghany* - *qədim tayfa adı*, *Allegheny* - *yaylaq və Allegany* - *məntəqə mənalarında işlənib və fonetik yolla toponimlərdə omonimlik əmələ gətirib*.

Müasir amerikan toponim sistemində geniş miqdarda hindu toponimlərinin işlənməsi dilçi-ailmələrin qarşısında iki əsas və spesifik məsələ qoyur. Onlardan biri toponimlərin etimologiyasının müəyyən edilməsi və onun nəzəri əsasları, digəri isə bu toponimlərin yazı ilə tələffüz arasındakı fərqləri ingilis standartlarına uyğunlaşdırmaqdır. Amerikan toponimlərində son söz elementi kimi çıxış edən, fiziki-coğrafi adları bildirən aborigen toponimlərinə rast gəlmək olur ki, onlar da əksər hallarda amerikan toponimlərinin son elementləri kimi çıxış edir. Ən çox istifadə olunan terminlərdən biri «*bayou*»-dur. Bu termin amerikan ingilis dilinə fransız dilindən keçdiyinə görə çox vaxt fransız elementi hesab edilirdi. Sonralar Luiziana ştatında aparılan tədqiqatlar göstərdi ki, ilk məskunlaşan hindilər tərəfindən bu ad işlədilib və «*çay sahili*» mənasında terminləşib. Sonradan bu toponim omonimləşərək müxtəlif mənalarda işlənib. *Məsələn, bayou - sahil, bayou - vadi*, ölkənin cənub-qərbində isə ovla məşğul olan insanları belə adlandıırıblar.

V.V.Vİnoqradov yazır: «*Sözün məna strukturunu təşkil edən ünsürlər müxtəlifdir: bəziləri hamı tərəfindən qəbul olunmuş sabit, digəri fərdi və ya kollektiv tərəfindən təsdiq olunmuş sabit mənanı təşkil edir. Sözün məna strukturunu təşkil edən mənalar işlədilmə dərəcəsinə görə müxtəlif ola bilər: bəziləri həmin dildə danışan bütün kollektivin malıdır, digəri isə dar sahədə konkret işlədilmə üçün istifadə olunur*» [6].

Toponimlərdə yaranan omonimlər də əsasən məna ilə əlaqədardır. Sözü fonetik tərkibi dəyişməz qalır, məna təzələnir və bəzən də yenidən yaranır. Bəzən fonetik tərkib modifikasiya yolu ilə yeni struktur əmələ gətirir, mənaya təsir edir, yeni məna yaradır. Eyni sözün yeni məna yaratması omonimlik hadisəsidir ki, bura formaca eyni, məzmunca müxtəlif sözlər aid edilir. Toponimlərdə yaranan omonimlər də dilin ümumi qanunları əsasında yaranır və leksik, omofon (fonetik omonim) və omoqraflardan (qrafik omonimlər) ibarət olur. Toponimlərdə yaranan omonimlər leksik yolla yaranır və heç bir fonetik-qrammatik dəyişikliyə uğramır. Məsələn, *birth - rəf (qatar-da) / birth - kolluq; corps - hərbi düşərgə / corps meşə zolağı; barelarid yer adı / barelarid məntəqə*

Amerikan toponimlərində qrafiki omonimlərə də (omoqraflara) da rast gəlmək olur. Bu növ omonimlərdə sözlərin yazılışı eyni, səsləşməsi isə müxtəlif olur. Məsələn, *lead - başçılıq etmək / lead - qurğuşun sexi; desert - səhra, boşluq/desert - tərk edilmiş sahə*

Dilin müasir inkişaf mərhələsində toponimlərin iki əsas ənənəvi klassifikasiyası mövcuddur ki, onların biri xüsusi isimlər, digəri isə ümumi isimlərdir. Bu iki isim arasındakı sərhədlərin müəyyən edilməsi məsələsinə toxunan dilçi alim A.A.Reformatski qeyd edir ki, xüsusi isimlər də bəzən ümumi isimlər kimi əşyaya və hətta müxtəlif qrup əşyalara aid edilə bilər. Toponimlər və onların omonimləri xüsusi isimlərə aid edildikdə onların geniş ifadə imkanları var. Bu ilk növbədə toponimlərin əsasən ümumi isimlərdən əmələ gəlməsindən asılıdır. Məhz buna görə də toponimlər tək obyekt, yer adlarını deyil, eyni vaxtda fakt və xarakterik xüsusiyyətləri də göstərir. Demək, toponimlərin və onların omonimlərinin təkrar işlənmə imkanları, onların nominativliyi xüsusi isimlərin ümumiyyə və əksinə keçmə prosesində baş verir. Coğrafi adların və toponimlərin müxtəlif funksiyalara malik olması onların əksər hallarda ümumi isimlər kimi işlənməsinə gətirib çıxarır [10].

Dilin leksikasında bu tip toponimlər müxtəlif söz birləşmələrində iştirak edir və hətta frazeoloji vahidlərin yaranmasına gətirib çıxarır və dildə, xüsusilə də bədii ədəbiyyatda, üslubi effekt yaratmağa xidmət edir. Müxtəlif dillərdə lüğət tərkibinin genişləndirilməsi prosesində toponimlərdən istifadə etməklə yaradılan yeni sözlərin də əhəmiyyəti böyükdür. Bu proses müxtəlif dillərdə inkişafın müxtəlif mərhələlərində baş verir ki, bu da yeni əşya adlarının verilməsində, yeni anlayış və hadisələrin biri-birindən fərqləndirilməsində istifadə edilir. Toponimlərin əmələ gəlmə prosesini, tarixi dövrü və semantik xüsusiyyətlərini təhlil edərkən belə qənaətə gəlmək olur ki, onların yaranma üsulları çox da geniş deyildir. Çünki toponimi yaradan ünsürlər arasında mövcud olan əlaqə zəifləyir və tədricən omonimlik yaranır. Sonradan

yaranan omonimlər dildə sərbəst mövqə tutur və müxtəlif anlayışda qəbul edilir. *Məsələn, Honiton* - region adı, ingilislərin ilk məskunlaşdığı yer, sonralar əşya adı bildirərək omonim yaradır və *Honiton* - aləm mənasında işlənir, *Keswick* - kiçik şəhər adı, *Keswick* - həmin ərazidə yaşayan insanların yetişdirdiyi alma növü. *Manchester*- İngiltərədə şəhər adı, Amerikada isə *Manchester*- toxuculuq sənaye mərkəzi kimi işlənir.

Amerikan toponimləri və onların omonimləri bəzən terminoloji birləşmələr yaradır ki, bu zaman toponimlərin mənası dəyişir, onlar yer, məkan adlarını deyil, əşya və predmetlərin əlamət və keyfiyyətlərini göstərir. *Məsələn, bath - bath brick - kərpic növü, bath bun - bulka növü, bath-chair – di-yircəkli stul, bath-metal - əridilmiş metal, bath-stone - tikinti üçün olan əhəng*. Bu cür toponimik birləşmələrin sonrakı taleyi də müxtəlif olur. Bəziləri sadə söz birləşmələri kimi dildə yaşayır. Onların çox hissəsi sonrakı inkişaf mərhələsinə keçir və toponimlərin substantivləşmə prosesi başlayır. *Məsələn, Newmarket - yer adı, Newmarket cöal - xəz dərilili palto deməkdir. Ribston - yer, məntəqə, pippin - ribston alma növü*. Gətirilmiş misallardan aydın olur ki, toponimlə ondan yaradılan termin arasındakı əlaqə tam pozula bilər. Substantiv frazeoloji birləşmələrdə çox tez-tez toponimlər təyin funksiyasında çıxış edir.

Toponimlərin iştirakı ilə əmələ gələn frazeoloji birləşmələrdən müasir dildə ədəbiyyatda ekspressivlik yaratmaq üçün istifadə olunur. *Məsələn, «If, however, illusion is brought forward as the end of art we have a view which can be discussed on its own merits... On this theory Art is the quietest way out of Manchester, and one can, lose oneself in a novel, or forget one's troubles at the play, as in drink»*. (C.K.Ogden, G.A.Richards, J.Wood «*The Foundations of Aesthetics*). “Baxmayaraq ki, xülya incəsənətin sonu kimi irəli sürülür, biz onun mahiyyəti üzrə müzakirə edilə bilən baxışa malikik... Bu nəzəriyyədə, incəsənət Mançesterdən çıxmaq üçün ən sürətli üsuldur və biri romanda özünü itirə və ya içkidə olduğu kimi tamaşada da problemlərini unuda bilər”. (C.K.Ogden, G.A.Richards, J.Wood “Estetikanın təməlləri”).

Göstərilən misalda işlədilmiş «*the quietest way out of Manchester*» birləşməsi bədii ekspressivliyi artırmaq məqsədilə «*çətin vəziyyətdən çıxış*» mənasında işlədilmişdir. Bədii ədəbiyyat kontekstində rast gəlinən toponimlərin araşdırılmasına sinxron aspektdə yanaşmaq və onları tipoloji cəhətdən təhlil etmək lazımdır. İnsanların həyat tərzini və şüuru dəyişdikcə yeni məfhumlar yaranır və özləri ilə birlikdə yeni ifadə vasitələri də yaradır. Toponimlərdə omonimliliyi törədən digər səbəblərdən də biri də digərin yaxınlaşması, qaynayıb-qarışması, bu və ya digər sözün eyni zamanda əvvəlki mənasını saxlamaqla yeni məna kəsb etməsidir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. American History Atlas. New-York, 1968, 130 p.
2. Бельнская В.Д. Топонимы в составе лексической системы языка. М., 1969, 241 стр.
3. Barfield O. History of English words. London, 1950, 26 p.
4. Boas F. Geographical Names of Indians. N.York, 1954, 31 p.
5. Серебренников Б.А. О методах изучения топонимических названий. - В.Я., 1959, №6, 151 стр.
6. Ekwall E. Etymological Notes on English Place-Names, London, 1959, 101 p.
7. Ekwall E. English River-Names. Oxford, 1980, 29 p.
8. Qasimov M.Ş. Terminologiya məsələləri. B., 1984, 261 s.
9. Мəşədiyev Q. Топонимlər və топонимlər. B., 1990, 191 s.
10. Никонов В.А. Введение в топонимику. М: Наука, 1965, 290 стр.
11. Пospelov E.M. Топонимика и картография. М., 1967, 96 стр.
12. Реформатский А.А. Топонимика как лингвистический факт. Б., Сб. Топонимистика и транскрипция. М: Наука, 1964, 261 стр.
13. Виноградов В.В. Об омонимии и смежных явлениях. ВЯ, 1960, 92 стр.

Aynura Manafova

Summary

Lexical and semantic peculiarities of American toponyms

The paper presents lexical and semantic peculiarities of American toponyms. It deals with the problem of word-formation of toponyms which is still not fully investigated and will be relevant for a long time. Moreover, it is also important to focus on the fact that regional aspect in the study of American toponyms is of particular importance. The article shows morphemic-derivational analysis of toponymic derivatives of American indigenous names. Geographical names are drawn on various word building patterns such as direct transition of nominal word into toponym; there is also influence of geographical, historical and other factors onto formation of names of cities and districts. It is possible to identify a set of regionally marked background knowledge. Perceptions of values as well as historical and cultural characteristics of the analyzed toponym are also investigated in the given article.

Айнурa Манaфoвa

Резюме

Лексические и семантические особенности топонимов Америки

В настоящей статье рассмотрены лексические и семантические особенности топонимов Америки. Это связано с тем, что проблема формирования слов-топонимов не полностью исследована и будет еще долгое время оста-

ваться актуальной. Более того, важно сосредоточиться на том факте, что региональный аспект в изучении американских топонимов имеет особое значение. Данная статья показывает морфемно-производный анализ топонимических производных американских исконных наименований. Географические наименования признаются по различным шаблонам построения слов как например, прямая трансформация нарицательного слова в топоним; также существует и влияние географических, исторических и иных факторов на формирование названий городов и районов. Здесь можно выделить набор регионально маркированных фоновых знаний. Восприятие ценностей, в том числе исторические и культурные характеристики анализируемых топонимов, также исследуется в данной статье.

Rəyici: fil.f.d, dos.N.Nəbiyev